

FIZIKER RÓBERT*

FRAU KUK HALÁLÁTÓL A K. U. K. MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSÁIG. AZ ELSŐ OSZTRÁK KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSÉNEK MÍTOSZAI

Ha a Lajtán túlra tekintünk, a hazánkban gyakran kárhoztatott mítoszgyártásra, „történelemátírásra” kísértetiesen hasonló jelenségekkel találkozunk ott is. A Monarchia felbomlásának centenáriumán érdemes görcső alá venni, illetve szükség esetén árnyalni vagy revideálni a köztársaság születéséhez kötődő legelterjedtebb toposzokat. Az írásból kiderül, hogy az osztrákokra oktrojált függetlenség részben saját akaratuknak is megfelelt, az Anschluss ugyanis csak az egyik, egyáltalán nem osztatlan népszerűséget élvező, átmeneti opció volt. Az új államalakulat jelentős gazdasági nehézségekkel küzdött, de a győztes államok felé gyakran hangoztatott „életképtelenség” inkább a politikai nyomásgyakorlás kiváló és összességében sikeres eszköze volt. Meggyőződéses köztársaságiak helyett pragmatikus, a Monarchia külpolitikai boszorkánykonyhájában edződött politikusok vették át az irányítást, a keresztényszociális alapító atyák pedig már 1938 előtt meg is szabadultak a kevésbé hatékonnak tekintett államformától. A politikai átmenet hosszabb időn át, fokozatosan zajlott, az 1918. november 12-i dátumot bizonyos értelemben önkényesen jelölték ki, és később feledésbe is merült. A békeszerződés nevezetes 88. cikkelye nem (csupán) az Anschluss időleges tilalmát tartalmazza, hanem annak az új közép-európai államrendnek az elfogadását írja elő, amely minimum azonos mértékű területi és pszichológiai veszteséget jelentett Ausztria és Magyarország számára. A tanulmány végén – az alkotmánnyal kapcsolatos néhány tény rögzítésén túl – röviden arra is utalunk, hogy az egyszerre meghaladni és átmenteni kívánt múlt az 1945-ös újrakezdésnél is fontos szerepet játszott, és máig folyamatosan íródik.

1. MUTATIS MUTANDIS

A több évszázadnyi ambivalens, de egyre árnyaltabban megítélt, a „hítségések” helyett a „kiegyezések sorozataként” értékelt együttélés¹ ellenére Ausztriában és Magyarországon a másik nép 1918 utáni történelme iránti érdeklődés hosszú évtizedeken át minimális volt. A „sógoroknál” egyetlen összefoglaló munka sem jelent meg

* Főlevéltáros, történész, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1945 előtti Kormánysszervek Főosztálya. E-mail: fiziker.robert@mnl.gov.hu.

¹ Ehhez lásd „A kurucos mentalitás miatt nem látjuk a Habsburgok érdemeit. Interjú Bertényi Ivánnal” *Index.hu* 2016. november 21., bit.ly/344QHEP és „Gyarmat vagy éléskamra – avagy mit adtak nekünk a Habsburgok?” [Beszámoló Pálffy Géza és ifj. Bertényi Iván előadásáról] *Újkor.hu* 2018. október 20., bit.ly/35fh4bl. Az utóbbi cím nem véletlenül idézi a Monthy Python klasszikusában, a *Brian életében* elhangzó szónoki kérdést. A Monarchia időszakának változó megítélése kapcsán szintén említést érdemel „A Monarchia egy sikeres korszak volt” [Interjú Gerő Andrásal, a Habsburg Történeti Intézet igazgatójával] bit.ly/2XrK7Wz.

hazánk XX. századi törtéijáról,² ugyanakkor bizonyos egyetemes történeti,³ valamint a Horthy-rendszer genezisének⁴ és „kifutásának”⁵ megítélését erőteljesen befolyásoló szempontból releváns rész tanulmányokat leszámítva itthon sem volt sokkal jobb a helyzet.⁶ A köztörténet és a bilaterális együttműködés újjáépítése a mindkét utódállamban azonos módon kilátástalannak tűnő nulladik óra és a hasonló történeti fejlődésből levonható tanulságok ellenére sokáig nem foglalkoztatta a kutatókat.⁷

Pedig a párhuzamosságok és eltérések vizsgálata éppen ezért lenne indokolt. Képzelnünk magunk elé egy országot. Ez az ország túl van az ezredik születésnapján, mégis szereti önmagát áldozatként feltüntetni. Rövid XX. századi (1914–1989) létét területe és lakossága jelentős részének elvesztésével kezdte, szabadság- és békeszerető, panaszkodásra hajlamos, a külföld segítségében folyton bízó népe két vesztes – de kötelességüket teljesítő, hősként elesett katonái által megvívott – háború alatt és után két diktatúra áldásait is megtapasztalta (a kor antidemokratikus tendenciáihoz való kapcsolódásról nem is beszélve). Ebben az államban az egészséges történelmi tudat kialakulását a kettős beszéd mellett a mítoszok, illetve a démonizálás és bagatellizálás közti kötéltánc hátráltatja. A múlt bizonyos kényes szeleteit megpróbálják kiiktatni a nemzeti emlékezetből, alapító atyák szobraikat áthelyezik, a történelmi viták pedig

² Ehhez lásd Gerhard BAUMGARTNER: „Távoli rokonok. A magyar történelem osztrák szemléletmódjáról” [ford. MESÉS Péter] *Regio* 2000/2, 55–70, bit.ly/2CZ74XO.

³ A párizsi békeszerződések és azok revíziója, a nyugat-magyarországi/burgenlandi kérdés, a Habsburgok restaurációja és a demokratikus és autoriter uralmi rendszerek küzdelme nem csupán a bilaterális viszonyt terhelte meg, de az európai politikai színpadon is meghatározó jelentőséggel bírt. Ehhez lásd Tóth Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés, 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között* (Sopron: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 2006).

⁴ Például G. Soós Katalin: „Magyar–bajor–osztrák titkos tárgyalások és együttműködés, 1920–1921” *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. Tomus XXVII. (Szeged: 1967) 1–44.

⁵ Az önálló Ausztria utolsó fél évtizedének budapesti osztrák követségi lenyomatát ismerteti és elemzi TILKOVSKY Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933–1938. évi politikai jelentéseiben* (Budapest: Paulus-Publishing 2002). Rövid áttekintés az 1920-as évekről TILKOVSKY Loránt: *Az 1920-as évek magyarországi külpolitikája a budapesti osztrák követség jelentései tükrében. In memoriam Barta Gábor* [szerk. LENGVÁRI István] (Pécs: JPTE Továbbképző Központ Irodája 1996) 409–416. A legújabb tanulmány MURBER Ibolya: „Az Anschluss és a magyar külpolitika a két világháború között” *Századok* 2015/1, 167–202. Apró megjegyzésként idekivánczolgat, hogy az *anschluss* német főnév – a XX. századi történelem egyik, a feldolgozásokban tipográfailag is szembetűnő módon megjelenő rémképe – annyira „megmagyarosodott” és általánossá vált a magyar nyelvű szakirodalomban, hogy helyesen kisbetűvel íródik.

⁶ Bellér Béla úgy vélekedett, hogy miután a Horthy-kori történetírás csupán a burgenlandi kérdés „szűk ablakán keresztül nézte” az osztrák–magyar viszonyt, 1945 után olyannyira „tisztá lett a kép”, hogy csupán egyetlen feltérképezésre váró fehér folt maradt, az 1920-as évek története a világgazdasági válság kitöréséig. Meggyőződése szerint az ő három részben közölt, szintén burgenlandi nézőpontból készült munkája (*Soproni Szemle* 1975/3; 1983/1. és *Századok* 1985/1.) töltötte ki ezt a rést. Valójában Kerekes Lajosnak (1927–1984) sem pályatársa, sem utóda hosszú ideig nem akadt. A legfrissebb összefoglaló munkához lásd KERESKES Lajos: *Ausztria hatvan éve, 1918–1978. Karl Rennertől Bruno Kreiskyig*. (Budapest: Gondolat 1984).

⁷ A két történeti út hasonló és eltérő vonásaihoz újabban lásd MURBER Ibolya: „Az osztrák és a magyar válságkezelés, 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően” *Századok* 2018/6, 1293–1320.

gyakran pártpolitikai színezetet nyernek, terek befogadóképességéről, kommunista-nyanus elemekről meg himnuszról szólnak, és elérik a trafikokat is. Ebben az országban a vallási és etnikai kisebbségek sokáig másodrangú polgárok voltak.

Arról nem is beszélve, hogy a kül- és belföldi, például a köztársasági elnököt érő támadásokra nemzeti lózungokkal, ellenségkép gyártásával és „csak azért is” állásponttal reagálnak. Az ország emberi jogokkal kapcsolatos magatartását és demokrácia iránti elkötelezettségét kabarékban hozzák szóba, karikatúrákon ábrázolják, és az Európai Unió is vizsgálta. Ebben az országban a politikai elit meghatározó szereplői jogászok, és a pártok közti egyet nem értést tükröző alkotmánytervezet – egyes vélekedések szerint – egyetlen jogász néhány hetes munkájának köszönhető. Mégis talán az a legfontosabb, hogy az állam polgárai – bár botrányról botrányra bukducsolva, többek között vehemensen vitatott színházi előadások, értelmiségi és családon belüli viták segítségével, de – fájdalmas, nagy felbuzdulásokkal és hosszú (el)hallgatásokkal kísért tanulási folyamatnak lehettek és lehetnek részei, miközben büszkéek kis államuk (és benne természetesen labdarúgásuk) nagy és dicső múltjára. Hosszasan lehetne folytatni a sort. Tévedés ne essék, az elmúlt száz év Ausztriájáról van szó.

2. KÉNYSZERPÁLYA ÉS KISÁLLAMISÁG

A hosszú évtizedeken át tartó érdektelenségnek minden bizonnyal az lehetett az egyik oka, hogy a hazai történészek – egyébként a Horthy-korszak diplomataihoz hasonlóan – megelégedtek a *mainstream* olvasattal, azaz hogy a kisállami Ausztria zsákutcás története csak egy irányba futhatott. Hiszen 1918–1919 demokratikus szocialista anschlussufóriájának a saint-germaini békeszerződés csak időlegesen szabott gátat, az osztrák szövetségi tartományok ezt követő anschlussmozgalmának pedig a genfi jegyzőkönyvek aláírása és a népszövetségi kölcsön biztosítása vetett véget 1922 októberében. 1925-től számos területen folyt egy fokozatos gyakorlati összehangolódási folyamat, az ún. lopakodó anschluss. A német–osztrák vámuniós terv (1931) és az osztrák nácik elvetélt puccskísérlete (1934. július 25.) után az 1936. július 11-i német–osztrák egyezményrel és Kurt Schuschnigg kancellár berchtesgadeni pokoljárásával (1938. február 12.) jellemezhető evolúciós megoldás az államot belülről felőrölve eredményezte Ausztria „hazatérését a birodalomba”.

Ugyanakkor a másik értelmezés azt hangsúlyozza, hogy az önmagát életképtelennek tartó Ausztria saját, a magyar békeszerződéshez számszerűleg és pszichológiailag is mérhető népesség- és területvesztést jelentő Trianonját elszenvedve eljut az önálló állam elfogadásáig, valamint az osztrák eszme feltámasztásával Közép-Európa ismételt gazdasági integrációjának és a jövő föderatív Európája távlati megteremtésének vállalásáig. A IV. (osztrák trónon I.) Károly által megálmodott Nagy-ausztriai Egyesült Államok⁸ még későn érkezett, így irreális és visszhang nél-

⁸ Maga a fogalom ebben a formában már korábban ismert volt. Aurel C. Popovici: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn* (Leipzig: B. Elischer Nachfolger 1906).

küli, ugyanakkor a kortársak által óriási tévedésnek tartott, a nemzetiségek elszakadását legalizáló és a birodalmat felülről lebontani akaró elképzelés maradt 1918 őszén. Az 1920-as években Ignaz Seipel „új osztrákság” víziója, az osztrák nemzeti öntudat fejlődését elősegítő „osztrák akció” (1927), valamint Anton Wildgans *Rede über Österreich* című beszéde (1930) egyaránt az önálló, hazafiás öntudatú német–osztrák államiság igenlését hirdette. Engelbert Dollfuss kancellár (1932–1934) már az „életképes”, a német kultúrterület és más nemzetek között közvetítő Ausztriát propagálta, de csupán egy „operettszerűen eljátszott Ausztria-patriotizmusra”⁹ és egy Hitler ellenében megszervezett konzervatív-katolikus-autoriter fordulatra futotta az erejéből. Bármelyik legitim olvasatot is fogadjuk el kiindulópontnak, a kezdeti történelem vizsgálata – főleg annak fényében, hogy az 1918–1920 közötti kaotikus magyarországi időszakról jelenleg is heves, nagyrészt közéleti-publicisztikai, de örömteli módon egyre inkább fiatal történészek által generált viták is folynak – meghatározó jelentőségű.

3. TOPOSZOK ÉS TAPASZTALATOK

Az első köztársaság hivatalos története 1918. november 12-én kezdődött Bécsben, amikor az 1911-ben megválasztott Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) német képviselőiből október 21-én szerveződött Ideiglenes Nemzetgyűlés (*Provisorische Nationalversammlung*) kikiáltotta Német-Ausztriát (*Republik Deutschösterreich*). Heinrich Lammasch, az utolsó császári osztrák miniszterelnök már 1918. október 31-én átadta a kormányzást a három elnökből és a pártok húsz képviselőjéből létrejött Államtanácsnak (*Staatsrat*). Az utolsó Habsburg uralkodó, a néhány nap alatt egy ötvenmillió birodalom urából magánemberré váló I. Károly november 11-én mondott le „az államügyekben való részvételéről” (és nem a trónról) nevezetes schönbrunni nyilatkozatában.¹⁰ Az első köztársasági koncentrációs kormányt a szociáldemokrata Karl Renner irányította. A választások lebonyolítása, a parlamentáris szövetségi alkotmány elfogadása,¹¹ a békeszerződés aláírása, az állam nevének kényszerű megváltoztatása, a Habsburgok törvényben is rögzített trónfosztása, az Anschluss problematikájának időleges jegelése, az osztrák államterületért és az életképesség biztosításáért folytatott – és 1920-ig a szociáldemokrata-keresztényszociális nagykoalíció által irányított – harc nagyobb része csak ezután következett.¹²

Lord Palmerston brit liberális államférfi jellemezte úgy Ausztriát, hogy ott az átmenetek mindig hosszúak, a rendszerek, az ún. definitívumok pedig mindig rövi-

A federalizálás első programjának kidolgozása Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (Lipcse: Wigand Ottó 1843), bit.ly/2XzTrHR.

⁹ Robert MENASSE: *Ez volt Ausztria. Összegyűjtött esszék a tulajdonságok nélküli országról* [ford. BOMBITZ Attila] (Pozsony: Kalligram 2008) 36.

¹⁰ Két nappal később, 1918. november 13-án Magyarországot illetően is hasonló nyilatkozatot tett Eckartsauban.

¹¹ Ehhez lásd SZABÓ István: *Ausztria államszervezete, 1918–1955* (Budapest: PPKE JÁK 2010).

¹² Lásd pl. Erich ZÖLLNER: *Ausztria története* [ford. BOJTÁR Endre] (Budapest: Osiris 1998) 371–378.

dek.¹³ Ezt a külső-belső instabilitást az 1918 novemberében létrejött köztársaság is örökölte. Arról nem is beszélve, hogy a XX. század (1914/1918–1989) négy „rendszerváltást”, két diktatúrát, két idegen megszállást és két köztársaságot eredményezett a szomszédban.¹⁴ Bibó István szerint a német egységből való kiszorulásra (az 1866. évi königräzti/sadowai csata következtében) az osztrák németiség válassza „lagymatag, meggyőződés nélküli, egyik napról a másikra élő politikai gyakorlat (fortwursteln)” volt, és ez a „szkizofrén állapot” folytatódott 1918 után is.¹⁵ Természetesen nem elsősorban arról van szó, hogy egyes források szerint 1918. november 12-én, a köztársaság kikiáltásának napján napos őszi idő volt,¹⁶ mások szerint viszont esős, esernyőigényes időjárás.¹⁷ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy 1918. november 12. keddre esett.

4. SZUICID SZÖRNYSZÜLÖTT?

A hivatalos napilap, a *Wiener Zeitung* 1918. október 18-án – egyfajta intő jelként – közölte, hogy egy bizonyos Frau Amalia Kuk előző vasárnap elhunyt Bécsben.¹⁸ Az osztrák hadiözvegyeket és árvákat támogató alap elnökének felesége a hadigondoskodás terén szerzett érdemeket, például protézisekre gyűjtött adományokat. A k. u. k. (*kaiserlich und königlich*, magyarul császári és királyi, cs. és kir.) Monarchia sem sokkal élte túl Frau Kukot. A hölgy neve egyébként csak írásban idézi a császári és királyi, az egységet és a kettősséget egyszerre kifejező jelzőt, amelynek helyes kiejtése az *und* kötőszó rövidített formája ellenére amúgy [ˈka:untˈka:] lenne.¹⁹

Az egyik legismertebb toposz szerint, amely a Monarchia romjain, de annak fennmaradt diszletei között létrejött köztársaságot írja le, az új Ausztria volt az „az állam, amelyet senki sem akart”.²⁰ Sőt Fejtő Ferenc úgy fogalmazott, hogy „Ausztriának

¹³ BELLÉR Béla: „Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1927–1929)” *Századok* 1985/1, 42.

¹⁴ A történelemben ritka eset, hogy egy ország népességének ilyen rövid idő alatt ilyen gyakran kell megváltoztatnia az identitását. Hiszen egy nemzedéken belül kellett a Monarchiából az első köztársaságba, majd abból a hivatásrendi államba, onnan a nemzetiszocializmusba, végül a második köztársaságba való átmenetet végigcsinálni. MENASSE (9. lj.) 179.

¹⁵ BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944. Az európai egyensúlyról és békéről. I. könyv: A világháború és a jelenlegi válság okai* (Budapest: Magvető 1986) 456.

¹⁶ HEINRICH DRIMMEL: *Vom Umsturz zum Bürgerkrieg. Österreich 1918–1927* (Wien–München: Amalthea 1985) 177.

¹⁷ HANNES LEIDINGER – VERENA MORITZ: *Die Republik Österreich 1918/2008. Überblick, Zwischenbilanz, Neubewertung* (Wien: Zsolnay 2008) 11.

¹⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a németben két fogalmat használnak a hazára. A *die Heimat* mellett a *das Vaterland* azonban apa- és nem anyaország szó szerinti fordításban.

¹⁹ ANDREA REISNER: „Frau Kuk liegt im Sterben” *Wiener Zeitung* 2018. október 16., *bit.ly/2Xt19DA*.

²⁰ Két könyv címe jellemezte hosszú ideig Ausztria 1918 és 1938 közötti történetét. Ezek azt a képet sugallták, hogy a köztársasági Ausztria útja már a kezdetektől meg volt írva, és szükségszerűen vezetett két évtizednyi kerülőút után az Anschlusshoz. HELLMUT ANDICS: *Der Staat, den keiner wollte. Österreich von der Gründung der Republik bis zur Moskauer Deklaration* (München: MTV-Molden-Taschenbuch 1976) és REINHOLD LORENZ: *Der Staat wider Willen: Österreich 1918–*

meg kellett elégednie azzal a ráerőszakolt szerencsével, hogy köztársassággá alakulhatott át”.²¹ Ezzel szemben számos érvet lehet felhozni. Otto Bauer, az osztrák diplomácia 1919 júliusában leköszönt vezetője úgy nyilatkozott később, hogy a sajtó- és gazdasági körök részéről folytatott heves ellenpropaganda (továbbá a várható nagyhatalmi vétó) miatt nem mertek népszavazást kiírni az anchlussról.²² Németország az első világháborús „szövetség”, valójában egy katonai diktatúra után nem élvezett nagy támogatást.²³ A keresztényszociálisok csak azért szavaztak egységesen november 12-én, hogy „ne zavarják meg ebben a történelmi pillanatban az egységet”.²⁴ 1918. decemberi pártprogramjuk azonban nem is említette az anchlussot. Tartottak a spartakisták bolsevik Németországtól (a kísérlet 1919 tavaszán elbukott), a protestáns szomszédtól, és monarchista körök inkább a Habsburgok visszatérésében reménykedtek. A gazdaság képviselőinek a német konkurencia miatt fájt a fejük. A vorarlbergiek 80 százaléka kívánta a csatlakozást – Svájchoz. 1918. november 12-én az új osztrák állam Német-Ausztria állam- és kormányzati formájáról szóló első törvényében megerősítette a Németországhoz való csatlakozás igényét.²⁵ Ilyen módon „már az első mondatával, amit egyáltalán kimondott, rögtön öngyilkosságot követett el”.²⁶ 1919. március 2-án titkos német-osztrák jegyzőkönyvet írtak alá az anchluss mielőbbi tető alá hozásáról.²⁷ Ennek ellenére az anchluss illúziója már 1919 tavaszán elbukott, hiszen még a német kormány részéről sem volt egyöntetű a fogadtatása, főleg a békeszerződés küszöbön álló aláírását nem akarták veszélyeztetni ezzel a lépéssel.²⁸ A nagyhatalmak pedig nyilvánvalóvá tették, hogy Ausztria csak az anchlussról történő lemondás esetén számíthat kedvező béke-

1938 (Berlin: Junker und Dünnhaupt 1941). Az újabb feldolgozások közül kiemelendő Anton PELINKA: *Die gescheiterte Republik. Kultur und Politik in Österreich, 1918–1938* (Wien: Böhlau 2017) és Lothar HÖBELT: *Die Erste Republik Österreich (1918–1938). Das Provisorium* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau 2018).

²¹ FEJTŐ Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása* (Budapest: Minerva–Atlantisz 1990) 353.

²² Wilhelm J. WAGNER: *Der große Bildatlas zur Geschichte Österreichs* (Wien: Buchgemeinschaft Donauland 1995) 200.

²³ Ehhez lásd NÉMETH István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa-tervezés (1871–1918)* (Budapest: L'Harmattan 2009) 243–251, 306–311.

²⁴ Hellmut ANDICS: *50 Jahre unseres Lebens. Österreichs Schicksal seit 1918* (Wien–München–Zürich: Fritz Molden 1968) 27.

²⁵ A második cikkely szerint „Német-Ausztria a Német Köztársaság alkotórésze”. Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich. *Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich*, Jg. 1918. (Wien: aus der österreichischen Staatsdruckerei 1918) 4.

²⁶ Paul LENDVAI: *Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött* [ford. PRUZSINSZKY Sándor] (Budapest: Sanoma 2007) 27.

²⁷ A berlini jegyzőkönyv szövegét idézi Norbert SCHAUSBERGER: „Deutsche Anschlußaspirationen 1918/1919 (bisher wenig beachtete ökonomisch-strategische Aspekte zum November 1918)” in Isabella ACKERL – Rudolf NECK (szerk.): *Österreich November 1918. Die Entstehung der Ersten Republik. Protokoll des Symposiums in Wien am 24. und 25. Oktober 1978* (Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1986) 94.

²⁸ Rolf STEININGER: „12. November 1918 bis 13. März 1938: Stationen auf dem Weg zum »Anschluss«” in Rolf STEININGER – Michael GEHLER (szerk.): *Österreich im 20. Jahrhundert. Bd. 1. Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau 1997) 104–105.

feltételekre. Találón írta a francia nyelvű svájci napilap, a *Le Temps*, hogy Ausztria szíve nem lehet Németországnál, ha a gyomra az antantnál van.²⁹

Az „Ausztria a maradék”³⁰ kifejezést Georges Clemenceau helyett főleg az osztrák politikusok használták (Renner például így fogalmazott: „Ami megmarad, egy nyomorék állam, szomorú maradvány”),³¹ az első köztársaság születéséről írott két-kötetes munka ennek ellenére címében³² is fenntartja a többféle, nyelvtanilag helytelen verzióban fennmaradt legendát. De a források a *soll gesagt haben* („állítólag azt mondta”) formula használata ellenére is görcsösen ragaszkodnak a mítoszhoz: a legszebb példa szerint Clemenceau „olyan kijelentésre ragadtatta magát, amelyet talán jogtalanul varrnak a nyakába”.³³

Szintén gyakran kerül elő a feldolgozásokban, hogy Ausztria „köztársaságiak nélküli köztársaságot”³⁴ épített. Kétségtelen tény, hogy a keresztényszociálisok konzervatív szárnyának az első köztársaság végéig nem alakult ki megfelelő kötődése a köztársaság államformájához. A keresztényszociálisok az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén még a monarchikus államforma fennmaradása mellett voltak.³⁵ Monarchista és republikánus szárnyuk még 1921-ben, Károly excsászár első visszatérési kísérletének napjaiban is harcolt egymással. A képviselői klubban lefolytatott szavazás eredménye 60:20 lett a köztársaságiak javára.³⁶ Aztán, amikor lehetőségük adódott rá, illetve lehetőséget teremtettek rá a harmincas években, meg is szabadultak a köztársaságtól,³⁷ a belebeszélés rendszerétől,³⁸ és folyamato-

²⁹ STEHLER György: „Az első osztrák köztársaság politikai, gazdasági orientációs kísérletei, 1918–1922” *Öt Kontinens* 2004, 343.

³⁰ *L’Autriche, c’est ce qui reste* – mondta állítólag a francia miniszterelnök. Érdekesség, hogy a „Maradék-Ausztria” (*Restösterreich*) fogalma ugyanazt a torzót hasonló bele nem nyugvással írta le a közbeszédben, mint nálunk a Csonka-Magyarország kifejezés.

³¹ Vö. Manfred ZOLLINGER: „»L’Autriche, c’est moi«? George Clemenceau, das neue Österreich und das Werden eines Mythos” in Stefan KARNER – Lorenz MIKOLETZKY (szerk.): *Österreich. 90 Jahre Republik. Beitragsband der Ausstellung im Parlament* (Innsbruck–Wien–Bozen: Studienverlag 2008) 621–632.

³² Wolfgang MADERTHANER – Helmut KONRAD (szerk.): ... *der Rest ist Österreich. Das Werden der 1. Republik* (Wien: Carl Gerold’s Sohn Verlagsbuchhandlung KG 2008).

³³ Lásd ZOLLINGER (31. l.).

³⁴ Itt is adódik egy érdekes párhuzam. Ausztria köztársaságiak nélkül építette köztársaságát, eközben Magyarország király nélküli királyság volt, nem csupán abban az értelemben, hogy a korábbi uralkodót egy rövid polgárháborús intermezzo után – részben nagyhatalmi nyomásra – végleg kitessékelték az országból, hanem ténylegesen kevés olyan politikai erő volt az országban, amelyik az egykori nagyságot szimbolizáló Habsburgokat kívánta volna újra a trónon látni.

³⁵ Az Államtanácsban november 12-én csak egyetlen keresztényszociális képviselő, Wilhelm Miklas, a későbbi szövetségi elnök, az Anschluss-szal szembeni osztrák állami ellenállás szimbolikus alakja szavazott az Anschluss ellen és foglalt állást az államformáról szóló népszavazás kiírása mellett. A nemzetgyűlésben a köztársaság ellen szavazott még Athanas von Guggenberg és Karl Prisching keresztényszociális képviselő. ANDICS (24. l.) 25–26.

³⁶ Jacques HANNAK: *Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe* (Wien–Frankfurt–Zürich: Europa 1966) 68–71.

³⁷ Ehhez lásd FIZIKER Róbert: „Az osztrák hivatásrendi állam” *Limes* 2003/2, 109–122.

³⁸ Ignaz Seipel, a teológus kancellár vélekedett így, és azt is hozzátette, hogy ebben a rendszerben „az éri el a legtöbbet, aki a leghangosabban kiabál”. Walter GOLDINGER – Dieter A. BINDER: *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938* (Wien–München: Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg 1992) 154.

san azt hangoztatták, hogy nem az állam formája, hanem a tartalma a lényeg.³⁹ De maga a tartalom sem sikerült igazán fényesre, ráadásul a köztársaság ellen felülről végrehajtott puccskísérlet során létrejött, „slamposággal enyhített”⁴⁰ hivatásrendi berendezkedésben „a legtöbb hazafi nem volt demokrata és a legtöbb demokrata nem volt hazafi”.⁴¹

5. ÉLETRE ÍTÉLVE

Azt a kérdést is érdemes röviden tisztázni, mennyire volt „életképtelen állam” a háború utáni Ausztria. A *Hin und Her-Rennerből Anschluss-Rennerre* avanszált (azaz az összeomlás napjainak káoszában segítségért ide-oda rohangáló, majd a slággerré vált anschluss szekerére időben felkapaszkodó) Karl Renner államkancellár szerint Ausztria gazdasági helyzetéből, a törpeállam kicsinségétől való félelemből a kiutat az Ausztriát egy nagy gazdasági térség részévé avató és az elvesztett nagyságot is pótolni hivatott anschluss nyújtotta.⁴² Az 1918. október 31-én született szociáldemokrata párthatározat is azzal a kényszerhelyezettel magyarázta az anschluss igényét, hogy a magára maradt és gazdaságilag életképtelen állam többi nemzete el kíván szakadni, és német területek kerülnek szláv megszállás alá.⁴³ Tehát az anschluss egyfajta gazdasági szükségmegoldás volt,⁴⁴ ebből a szempontból másodlagos, hogy Ausztria a „vörös” Németországhoz kívánt csatlakozni.

Az életképtelen államra való osztrák hivatkozás egyben kiváló taktikai nyomásgyakorló eszköz is volt. Karl Renner kancellár már 1919 decemberében azzal fenyegetőzött Párizsban, hogy segély hiányában a kormány lemond, és nincs, aki a helyébe lépne. 1922-ben Ignaz Seipel is ezt a taktikát választotta Lloyd George angol miniszterelnökhöz írt jegyzékében, majd Genfben, a Népszövetség Ausztria-bizottsága előtt elmondott két, érzelmeiktől sem mentes beszédében. A további fejleményekért, az „egyik legrégebbi civilizációs központ összeomlásáért Európa szívében”⁴⁵ a győztes hatalmakra hárította a felelősséget, miközben arról próbálta meggyőzni őket, hogy az életképtelen, de életre ítélt Ausztria fennmaradása nemzetközi szükségszerűség. Az érvelés hatott, a Népszövetség jelentős hitelt biztosított az osztrák átalakulás támogatására.

³⁹ „Az államforma magában véve nem számít sokat: az állam tartalma az, ami számít, azt kell szolgálunk.” SIMONNÉ dr. TIGELMANN Ilona (szerk.): *Századunk tanúja – Habsburg Ottó. Bokor Péter filmjéhez* (Komárom: Komárom Megyei Moziüzemi Vállalat 1989) A Habsburg Ottótól származó idézet az első, számozatlan lapon található.

⁴⁰ Lucian O. MEYSELS: *Die verhinderte Dynastie. Erzherzog Franz Ferdinand und das Haus Hohenberg* (Wien: Molden 2000) 78.

⁴¹ Idézi LENDVAI (26. l.) 29.

⁴² STEININGER (28. l.) 27.

⁴³ Manfred JOCHUM: *Die Erste Republik in Dokumenten und Bildern* (Wien: W. Braumüller 1983) 11.

⁴⁴ Lajos KERÉKES: *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918–1922* (Wien: Hermann Böhlau Nachf. 1979) 22.

⁴⁵ STEININGER (28. l.) 110–111.

A régi birodalom fantomjelenléte politikai, gazdasági és pszichológiai értelemben is nyomasztó volt. A legnehezebben azt vette tudomásul az új állam, hogy „a régi birodalom háziúri lakásából a köztársaság szoba-konyha-dolgozószobás lakásába kellett költözni”.⁴⁶ Bár az egykori Monarchia lakosságának csak 12 százalékát örökölte meg az új állam, a korábbi ipari kapacitás 30 százalékával, sőt bizonyos pénzeszközök felett is rendelkezhetett.⁴⁷ Persze megviselte őket a magyar tej, gabona, a sziléziai szén, a cseh cukor és (főleg) a sör hiánya.⁴⁸ Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Bécs kereskedelmi és pénzügyi központ szerepe megmaradt, az idegenforgalom pedig annak ellenére is fontos szerepet játszott, hogy Ignaz Seipel kancellár szerint Ausztriát „belépődij ellenében idegeneknek mutogatni” megalázó, és nem egyeztethető össze az osztrákok történelmileg megalapozott büszkeségével és önérzetével.⁴⁹

Az sem egyértelmű, pontosan melyik 1918-as őszi naphoz köthető az alapvetően békés politikai átmenet lebonyolítása. A köztársaság alapításával kapcsolatban három dátum verseng egymással. 1918. október 21-én az önálló német-osztrák állam Ideiglenes Nemzetgyűlése a köztársasági kormányzati forma mellett tette le a voksát. 1918. október 30-án az államalapítás, az Államtanács felállítása, az új állam átmeneti alaptörvényének elfogadása, az igényelt állami terület definiálása és mindezek proklamálása történt meg. Végül 1918. november 12-én a német császárság bukására és Károly schönbrunni nyilatkozatára is reagáló legitimáció érdekében megismételték az egész aktust. Az utóbbit ünnepelték másfél évtizedig. 1945 után – alapvetően meteorológiai okokból⁵⁰ (sőt már a hivatásrendi állam egyik első intézkedéseként) – lemondtak a köztársaság kikiáltásának megünnepléséről. Október 26., az állam önazonosságát rögzítő és 1995-ig meghatározó semlegességi törvény születésnapja két és fél héttel korábban nagyobb eséllyel volt kellemes késő őszi időben ünnepelhető, bár csak 1965 óta nemzeti ünnep és 1967 óta munkaszüneti nap. A köztársaság születésnapjának kérdése csak a 90. évforduló és a centenárium kapcsán került elő ismételten.

Szintén ajánlatos megvizsgálni az anschlusslalommal kapcsolatban a békeszerződésben található passzusokat. Az eredeti (1919. június 2-i, illetve július 20-i) osztrák békefeltételek között nem szerepelt a demokratizálódott Németországhoz való csatlakozás kifejezett tilalma, de 1919. augusztus végén a franciák a weimari alkot-

⁴⁶ DRIMMEL (16. lj.) 154.

⁴⁷ STEININGER (28. lj.) 102.

⁴⁸ ANDICS (24. lj.) 15. A kispár is gyors fejlődést produkált, és a biztosított munkásság aránya a csehszlovákiai szintet is megelőzte (a munkásbiztosítás szociáldemokrata vívmány volt még a Monarchia korából). A béke tényleges gazdasági hatásaival kapcsolatban már Magyarországon is megindult egy lassú átértékelési folyamat, lásd ehhez Tomka Béla kutatási eredményeit, részletesebben TOMKA Béla: „Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon” in Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán.* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet 2018) 47–79.

⁴⁹ MENASSE (9. lj.) 78.

⁵⁰ Ezért véli úgy Robert Menasse, hogy amennyiben a második köztársaság történetét az osztrák nyomtatott sajtó alapján írná meg valaki, abból egy alapvetően meteorológiai tanulmány kerekedne ki. MENASSE (9. lj.) 285.

mány 61. pontját – mely Ausztriának tanácskozási jogot biztosított a Birodalmi Tanácsban a Német Birodalomhoz való csatlakozásáig – a békeszerződéssel ellentétesnek tartva megkongatták a vészharangot. A Rajna jobb partjának megszállásával fenyegetőzve töröltették az alkotmány erre vonatkozó passzusát.⁵¹ Végül az osztrák békeszerződés 88. cikkelye furcsa körülírást tartalmazott, amely formailag megfelel az önrendelkezési elvnek, és a későbbiekre nem zárta ki a Népszövetség engedélyét. A nevezetes 88. cikkely egyébként a trianoni békeszerződés 73. cikkelyének felel meg inkább, mintsem a versailles-i 80. cikkelyének:

Magyarország (Ausztria) nem mondhat le függetlenségéről, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának beleegyezésével. Következésképpen Magyarország (Ausztria) kötelezi magát, hogy az említett Tanács beleegyezésének esetét kivéve, tartózkodni fog minden oly természetű cselekedettől, amely közvetlenül vagy közvetve és bármely módon, főként – addig, amíg a Nemzetek Szövetségébe tagként fel nem veszik – valamely más hatalom ügyeiben való részvétel útján, függetlenségét veszélyeztethetné.⁵²

Ez a paragrafus Közép-Európa új rendjének mindenféle megváltoztatását tilalmazza (azaz az Anschluss tilalma mellett a már ekkor felmerült dunai konföderáció⁵³ adott helyzetben történő elutasítását is magában foglalta), az új államrendszer elfogadását kényszeríti rá a legyőzöttekre.

Olyannyira elfeledkeztünk az 1918 utáni Ausztria megváltozott államjogi státuszáról és annak Lajtán túli következményeiről, hogy legfeljebb az osztrák békeszerződés aláírásának tényét tudjuk felidézni a versailles-i diktátumok sorában. Érdekes módon a tényleges, számszerű veszteségeket osztrák történeti feldolgozások sem szokták emlegetni. Pedig megalapozottan beszélhetünk az „osztrák Trianonról”. Gyakran az osztrákok szemére szokták vetni, hogy slamposak, „későn és akkor is csak félig-meddig”⁵⁴ fognak hozzá dolgoik rendezéséhez. Ez az álláspont a béke-

⁵¹ Clemenceau Arthur James Balfour brit külügyminiszterre akarta bízni a jegyzék megfogalmazását, mert ő „mérsékelt ember”, utóbbi azonban francia kollégájára, Philippe Berthelot-ra hagyta az ügy elintézését, mert ő „éppenséggel nem mérsékelt ember”. GOLDINGER–BINDER (38. l.) 76.

⁵² Fritz FELLNER: *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882–1919* (München–Wien: Oldenbourg – Verlag für Geschichte und Politik 1994) 296.

⁵³ Renner az Anschluss utáni napokban úgy nyilatkozott, hogy már 1918 őszének napjaiban szóba került az az alternatíva, hogy az osztrákkérdés esetleges nagynémet megoldása mellett tárgyalásokat kellene kezdeni a szabaddá vált dunai népekkel a kapcsolatok megújításáról, de az egyeztetések során csupa elutasítást kaptak a felvetésre. Másodszor az ún. dunai térségi politika elgondolását a nagyhatalmak vetették fel, és azt különböző integrációs tervekben hozták nyilvánosságra. Ausztria gazdasági nehézségei és külpolitikai izoláltsága miatt természetesen érdeklődéssel fogadott minden hasonló javaslatot. Azonban majdnem húsz éven keresztül csak játszottak ezzel a gondolattal – anélkül, hogy akár egyetlen pozitív lépést tettek volna a megvalósítás irányába. Végül a legitimisták Renner szerint olyannyira abszurd irányba vitték a kérdés kezelését, hogy még a dunai térségi politika legodaadóbb hívei is kénytelenek voltak hátat fordítani ennek az alternatívának. *Neues Wiener Tagesblatt* 1938. április 3.

⁵⁴ Walter POHL – Karl VOCELKA: *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története* [szerk. Brigitte VACHA, ford. BAGI Dániel et al.] (Budapest: Gulliver 1995) 475–476.

delegáció stratégiájának és tevékenységének vizsgálatakor nehezen tartható. Az ausztriai német delegáció jól felkészült tagjai között elismert jogászok (az anschlusspárti Franz Klein volt igazságügyi miniszter, a pacifista Heinrich Lammasch egykori miniszterelnök) és jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező katonák is voltak (többek között Rudolf Slatin-Pascha tábornok, vele személyesen is tárgyaltak a hadifogolyügyekkel foglalkozó bizottság tagjai). Sőt, cseh–morva területekről is érkeztek delegátusok (tehát olyanok is helyet kaptak az osztrák békeküldöttségben, akik az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaság lakosságának egy részét is képviselni kívánták).

Jól jellemzik az osztrák külpolitikai gondolkodást a saint-germaini delegáció számára készült instrukciók. Eszerint nem célszerű provokálni a nagyhatalmakat, el kell fogadni és nyomatékosan hangsúlyozni: Ausztria tisztában van azzal, hogy legyőzték, és semmit sem tehet a győztesek akaratával szemben.⁵⁵ Jegyzékeikben a fő kérdésekre összpontosítottak, megpróbálták a nagyhatalmak fejével gondolkodni, egyfajta osztrák *Erfüllungspolitik*⁵⁶ keretében a politikai célszerűséget a jogi–történeti érvek elé helyezni, és általában nem léptek fel megvalósíthatatlan kívánságokkal. Érdekes, hogy Gratz Gusztáv emlékirataiban ezeknek pontosan az ellenkezőjét vetette a magyar delegáció szemére.⁵⁷

Ausztria elveszítette az Osztrák Császársághoz tartozó területek és népesség mintegy háromnegyedét, a németek lakta térségek egyharmadát. Ez a trianonihoz számszerűleg és pszichológiailag is mérhető veszteség. Persze erről osztrák történeti munkákban sehol sem vagy csak nagy ritkán olvashatunk. A szomszédban a múltat „békévé oldja az emlékezés”, és a „közös dolgok rendezésére” összpontosítottak. Ezért követte a békeszerződés után a háromnapos nemzeti gyászt a gyors felismerés: nem segíthet semmilyen *deus ex machina*,⁵⁸ ezért teljességgel értelmetlen volna az adott államjogi viszonyok között az erőket nem összefogni. Ezért a köztársaság, pontosabban „a nép érdekében a köztársaságban végzendő munka” mellett tettek hitet.⁵⁹

Kronológiailag az eseménysor végére illeszthető a Hans Kelsen, a Bécsi Egyetem fiatal államjogprofesszora, későbbi alkotmánybíró nevéhez fűződő, weimari típusú, de a belső alkotmányos fejlődésre is támaszkodó köztársasági alkotmány rövid vizsgálata. Az „alkotmány építész”, aki Karl Renner államkancellár megbízásából több szakvéleményt és előtervezetet is készített, illetve egyéb tartományi elképzeléseket fűszült össze, a föderalizmuspárti keresztényszociálisok és a centralizmust pártoló szociáldemokraták közötti másfél éves politikai alkufolyamatban szöveggondo-

⁵⁵ FELLNER (52. l.) 282. A német békefeltételek az osztrák békeküldöttség kiutazása előtt ismertté váltak, Karl Renner kancellár, a delegáció vezetője ekkor már nem is tárgyalásokról, hanem „Canossa-járásról” beszélt a nemzetgyűlésben. GOLDINGER–BINDER (38. l.) 42.

⁵⁶ Teljesítési politikaként a weimari időszak német külpolitikai irányvezetését szokás jellemezni az 1921-es londoni ultimátumtól a Ruhr-vidék 1923-as megszállásáig.

⁵⁷ GRATZ Gusztáv: *Forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920* (Budapest: Magyar Szemle Társaság 1935) 304–307.

⁵⁸ „Isten a gépből”, váratlan esemény, amely megoldja a bonyodalmakat, isteni beavatkozás.

⁵⁹ Friedrich WAGNER: *Der österreichische Legitimus 1918–1939. Seine Politik und Publizistik. Wr. ungedr. Dissertation* (Wien: 1956) 102–103.

zői szerepet játszva csak „torzót” alkothatott.⁶⁰ Az 1920. október 1-jén (tehát már a nagykoalíció felbomlása után) elfogadott és 1920. november 10-én hatályba lépett alkotmányban nincs szó többek között a szövetség és a tartományok közötti különböző kompetenciakérdésekről, és hiányzik az alap- és szabadságjogok katalógusa is.

Kelsen mindig arra vágyott, hogy álnéven megírhasa az alkotmány kritikáját. Tulajdonképpen máig nem létezik különálló, egységes szerkezetbe foglalt, emésztethető mennyiségű jogi formulából álló osztrák alkotmány, ugyanakkor komolyan vetették a mondást: *constitutio semper reformanda*. Kelsen műve, pontosabban az ő keze nyomát – főleg a forma és nem elsősorban a tartalom terén – viselő norma- és eljárásiszabály-gyűjtemény a születésekor intermezzónak tűnt. 1920 után alapvető változásokon ment keresztül, hatályon kívül helyezték, hogy aztán 1945 után új életre keljen, és egy 2011-es emlékkiállítás már remek szójátékkal (*in guter Verfassung*⁶¹) állapítsa meg: az alapító atyák büszkéek lehetnek a művükre, még akkor is, ha alkotmányos patriotizmusról a legkevésbé sem beszélhetünk (sőt az osztrák címer szímszimbolikája máig az Anschlussra utal, himnusz pedig alkotmányjogilag nem is létezik).

6. FOLYAMATOS MŰLT

A köztársaság politikusai a Monarchia diplomáciai boszorkánykonyhájában pallérozódtak, régi-új külpolitikai irányvonalukat a császárváros diplomatáit is irányító axiómák befolyásolták. Az egyik ilyen a *quieta non movere* (‘a nyugvó dolgokat nem kell mozgatni’). Ez az alapelv nem azt jelenti, hogy általában idegenkednek az adott helyzet megváltoztatásától, hanem feleslegesen nem kívánják bolygatni a meglévő dolgokat. Ugyanakkor siránkozás (mellett és) helyett fokozatos bel- és külpolitikai építkezéssel megpróbálták a lehető legtöbbet kihozni az adott helyzetből. Azaz igyekeztek a politika által kínált, még ha nem is teljesen megfelelő anyagból „a legjobbat kovácsolni, ami abból kovácsolható”.⁶² A másik ismert alaptétel a *primum vivere, deinde philosophari* (‘először élünk, azután filozofálunk’).⁶³ Ausztria politikai vezetői tisztában voltak és vannak azzal, hogy az ország létét mindenekelőtt a külpolitika eszközeivel – és gyakran a saját belső meggyőződésük háttérbe szorításával – helyezhetik szilárd alapokra. Az ország adott keretek közötti legnagyobb önrendelkezését tehát nagyfokú pragmatizmussal megáldva (vagy túlzott hajlékonysággal megverve?) próbálták biztosítani. Mindez nem jelenti azt, hogy lemondtak a távlati víziók felvállalásáról. Számukra Ausztria feladata a „hid és nyugodt pólus” szerepének betöltése és a szellemi alapok megteremtése Európa födera-

⁶⁰ Ehhez lásd Thomas OLECHOWSKI: „Hans Kelsen und die österreichische Verfassung” *Aus Politik und Zeitgeschichte* 2018/34–35, bit.ly/2qkf9l.

⁶¹ „Jó állapotban” (a *Verfassung* szó két jelentéssel bír: alkotmány, illetve állapot).

⁶² GECSÉNYI Lajos – SIPOS Péter: „Gratz Gusztáv emlékiratai” *Történelmi Szemle* 2000/3–4, 333.

⁶³ Gottfried-Karl KINDERMANN: „Konservatives Denken und die Frage der österreichischen Identität in der Ersten Republik” in Robert RILL – Ulrich E. ZELLENBERG (Hg.): *Konservatismus in Österreich. Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute*. (Graz–Stuttgart: Leopold Stocker 1999) 215.

lista államszövetséggé való összefogásához.⁶⁴ A külügyi stratégiákat szelektív hallás is jellemzi: amennyiben azzal az állítással konfrontálódtak, hogy egy adott külpolitikai elképzelés nem aktuális, illetve pillanatnyilag kizárt, akkor a pillanatnyilag kifejezésre összpontosítottak, és nem is feltétlenül a viszonyok, hanem azok megítélésének változásáért dolgoztak.

Végül érdemes számba venni, hogyan változott a múlt tapasztalatainak felhasználása a két köztársaság idején. Az alapvetően sötét korszakként interpretált első köztársaságot nem fogadták el a polgárai, a pártok között nem volt – legalábbis a kezdeti, igenis fontos, az itt tárgyalt időszakra eső nagykoalíciós periódus után – semmiféle együttműködés, és a gazdasági bajok, valamint a szűk külpolitikai mozgástér, a győztes, majd a korábbi vesztes nagyhatalmak befolyása szinte törvényszerűen vezetett a katasztrófához. A politikai elit is mindent megtett az egyenlőtávolság-tartással, egyfajta korai, az 1955-ben alkotmányba is belefoglalt neutralitás előzményének tekinthető semlegességgel szakítva a mozgástér szűkítéséért. A második, sikerekben gazdag és szerencsés csillagzat alatt született köztársaságban széles tömegek támogatták a stabil demokrácia, az önálló osztrák állam és nemzet megalkotását, a pártok, a gazdasági élet szereplői és a szakszervezetek partnerként tekintettek egymásra, a Marshall-tervnek köszönhetően viszonylag gyorsan jött a gazdasági fellendülés, és a mozgásteret is sikerült tágítani. Az országra kényszerített/felvállalt semlegesség ellenére a nyugati orientáció és a közvetítő szerep is sikeresnek bizonyult.

Persze létezik ennél karcosabb összevetés is. Robert Menasse osztrák író szerint a második köztársaság politikai elitje „nagy tömjénfüsttel és önimáddal” ünnepelte meg az első köztársaság megalapításának nyolcvanadik évfordulóját. Miközben a szociáldemokraták az anschlusspárti Karl Rennerből „intézetet csináltak”, addig a konzervatívok „a köztársasággyilkos Dollfußból hazafias olajmázolmányt a párt parlamenti klubjában”. Az első köztársaság a parlament önkiiktatásával végződött, a második köztársaság pedig nagyon hamar – az ún. társadalmi partnerség révén – a parlament kiiktatásával kezdődött. Az első köztársaságot németnek hívták „és a végén nem is úgy gondolták”, a második köztársaságot pedig demokratikusnak hívták „és nem egészen úgy gondolták”. Végül az első köztársaság „a történelem áldozatának érezte magát, amelyet mértéktelenül megbüntettek”, a második köztársaság pedig „a történelem áldozataként pragmatizálta magát, hogy ennek az oltalma alatt elkerülje a büntetést”.⁶⁵ Az más kérdés, hogy Ausztria ma már büszke az önállóságára, és az egyoldalú áldozatmitósszal is szakított.

Bár az építmény manapság itt-ott recseg-ropog. Részben még ma is az elvesztett területek határozzák meg vagy legalábbis alakítják-árnyalják a közbeszédet.⁶⁶ A sza-

⁶⁴ Ignaz Seipel vélekedett így. Portréjához lásd FIZIKER Róbert: „Ignaz Seipel. Osztrák és páneurópai” in NÉMETH István – FIZIKER Róbert (szerk.): *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok* (Budapest: L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány 2011) 239–248.

⁶⁵ MENASSE (9. l.) 234–235.

⁶⁶ Ehhez lásd Felix ERMACORA: *Der unbewältigte Friede. St. Germain und die Folgen 1919–1989* (Wien: Amalthea 1989).

badságpárti Martin Graf, az osztrák nemzetgyűlés harmadik elnöke, azaz a hivatalos Ausztria egyik legfontosabb tisztségviselője 2009 nyarán a népek önrendelkezési jogára hivatkozva népszavazást követelt a „jelenleg” olasz területen található Dél-Tirol számára.⁶⁷ Sok osztrák számára a „*Civitas fidelissima*”⁶⁸ pedig továbbra is csupán egy „*Civitas schwindelissima*”.⁶⁹ Ugyanakkor Graf kijelentését a kormányzó szocialista-néppárti koalíció képviselői határozottan elutasították és felelőtlennek minősítették, és Sopron státuszát sem vonta kétségbe egyetlen komoly kormányzati-politikai tényező sem Ausztriában.⁷⁰ Mindenesetre egy 2014-ben készült dokumentumfilm Német-Ausztriát nem csupán a Németországgal egyesülni kívánó államként, hanem a német ajkúak által lakott Ausztriaként mutatta be, és ezért kifogásolta a dél-tiroli, dél-karintiai és dél-stájerországi területek elvesztése mellett a hárommillió cseh, morva és sziléziai „osztrák” csehszlovák fennhatóság alá kerülését is.⁷¹ A centenárium ezeknek a történeteknek a felidézésére és a közös közép-európai múlt részévé avatására is jó alkalmat biztosított.⁷²

⁶⁷ „Graf fordert Volksabstimmung zur Rückkehr Südtirols” *Die Presse* 2009. július 26. bit.ly/34dhcYZ.

⁶⁸ A leghűségesebb város, pontosabban az „igen hű város”, mivel a latinban nincs a magyarhoz hasonló felsőfok. Az eredeti törvényjavaslat szövegében is ez szerepel.

⁶⁹ MOLLAY Károly: „A soproni népszavazás tanulságai (1921. dec. 14. – 1991. dec. 14.)” *Soproni Szemle* 1992/2, 105.

⁷⁰ Vö. GECSÉNYI Lajos: „Régi álom új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron megszerzésére 1945/46-ban” *Soproni Szemle* 2012/2, 116–129.

⁷¹ Walter SELEDEC: *Der Rest ist Österreich – Der Vertrag von St. Germain und die Folgen* (dokumentumfilm) 2014.

⁷² A tanulmányban vázolt kérdések részletesebb kifejtését többek között lásd FIZIKER Róbert: „Egy másik Ausztria. Az osztrák gondolat formálódásának állomásai a lopakodó Anschluss árnyékában (1918–1938)” *Világtörténet* 2011/1–2, 23–37; FIZIKER Róbert: „Az osztrák Trianon. A saint-germaini békeszerződés” *Világtörténet* 2013/4, 429–449 és FIZIKER Róbert: „Herr Karl és Herr Kurt. Történelemkép Ausztriában” *BBC History* 2014/9, 60–66.